

расположение на определенном земельном участке; неразрывная связь с этим участком; государственная регистрация в качестве объекта недвижимого имущества.

Ключевые слова: недвижимое имущество, недвижимость, земельный участок.

Myronenko I.V. Concept and characteristics of real estate property

Notion and signs of real estate property is considered in this article. This category includes: plots of land and building that are linked to them. Signs of real estate property are: location on the definite lot land; indissoluble link with this area; its state registration as an object of real estate property.

Keywords: real estate property, lot land.

Олійник О.С.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ АГНАТСЬКОГО ТА КОГНАТСЬКОГО СПОРІДНЕННЯ В РИМСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

УДК 347.6

Сім'я відіграє важливу роль у житті кожної людини, здійснює вплив на розвиток суспільства, на його моральне здоров'я, а нормальний клімат і характер сімейних відносин мають значний вплив на формування світогляду членів суспільства. Держава та право існують і розвиваються не лише для сучасного покоління, але й для добробуту нащадків. Саме тому держава та суспільство правовими засобами охороняють і захищають інститути шлюбу та сім'ї [1, с. 14].

Значення сім'ї в житті кожної людини, суспільства і держави складно переоцінити. Адже саме в ній закладаються основи моральності, духовності і терпимості до інших. Сім'я є першоосновою формування світосприйняття людини, її соціальних якостей. Вона покликана відігравати виключну роль в житті суспільства, його стабілізації та подолання соціальної напруги. За своїми природою і призначенням сім'я є союзником суспільства у вирішенні корінних проблем: подолання депопуляції, утвердження етичних засад, соціалізації індивіда, розвитку культури та економіки [2, с. 3-4].

Як слушно наголошують деякі автори, сучасний процес нормотворення відзначається тим, що законодавство, теорія та практика ґрунтуються на соціальних та правових інститутах, основи яких були закладені ще в далекому минулому [3, с.7]. Саме сім'я, як соціальна спільнота, у всіх цивілізаціях виступала важливим елементом глобального розвитку. Не виключенням в цьому аспекті був Стародавній Рим, де питанням сім'ї, роду, шлюбу та відносинам, що виникали на їх основі, приділяли значну увагу. Особливості формування шлюбно-сімейних відносин розглядалися в загальних курсах римського приватного права такими відомими науковцями як Й. Покровський, С. Муромцев, І. Новицький, І. Перетерський, О. Підпригора, Р. Калюжний, Д. Дячук та інші. Однак, дослідження питання формування сім'ї в римському суспільстві й надалі залишаються актуальними та викликають заінтересованість, оскільки дають змогу розкрити особливості правового регулювання шлюбно-сімейних відносин та елементи наступної рецепції римського приватного права в більш пізніх правових системах.

Юристи вважали правовий устрій римської сім'ї специфічними римськими правовими конструкціями. Адже тільки римський громадянин, який уклав римський шлюб (*iustum matrimonium*) мав право створити римську сім'ю [4, с. 131].

Основні риси сімейного устрою були виражені в римському праві з виключною завершеністю, послідовністю, а їх зміни відповідали динаміці розвитку соціально-економічних умов того періоду.

Відомий дослідник римського приватного права І.А. Покровський в праці «История Древнего Рима» обґрунтовував позицію про те, що сім'я, як постійний, за своєю ідеєю, по суті, позитивний союз чоловіка та жінки не є сконвічним інститутом. Оскільки появи сім'ї в її осучасненому значенні передував тривалий період інших форм відносин між чоловіком та жінкою. Цілком ймовірно, що першим прототипом сім'ї стало викрадення жінок з чужого племені. Підтвердженням цьому є симуляція викрадення, що спостерігається у шлюбних обрядах багатьох народів, а також різні

легенди та перекази. Є вони і в історії римського права – наприклад, відома легенда про викрадення сабіянок [5, с. 450].

Пам'ять римського народу не зберегла жодних слідів періоду, який би передував встановленню сім'ї. Хоча деякі із дослідників вбачали історичну відмінність між патриціями та плебеями в частині їх сімейного ладу: патриції жили вже патріархальним устроєм, в той час як плебеї ще залишалися на стадії матриархату. Однак така гіпотеза є достатньо спірною [5, с. 450].

У відомостях про римлян, що дійшли до наших часів, йдеться вже про патріархальний лад, в основі якого лежить моногамна сім'я з абсолютним домовладикою на чолі, влада якого (*manus*) об'єднувала всі елементи сім'ї в єдине ціле [6, с. 61].

Питання про значення сім'ї та роду в Древньому Римі має достатньо обширну історіографію. Однак доволі часто основна увага в науковій літературі, як зазначала Н.Г. Майорова у своїй праці «Семья в Риме в VII – начале VII в. до н.э.» приділяється або лише загальним проблемам еволюції цих двох інститутів у Древньому Римі, або визначенню пріоритетного з них в структурі суспільства, або дослідженню роду та сім'ї як складових частин інших підрозділів, таких як курія і фратрія [7; 8; 9]. І.Л. Маяк досліджувала історію сім'ї в епоху правління двох перших царів – Ромула і Нуми, і довела, що в цей період поряд із збереженням родом своїх позицій у суспільстві, значно збільшилося значення великої сім'ї, що складалася із кількох поколінь [10, с. 166-167].

Римська спільнота історично мала специфічні форми споріднення: агнатське та когнатське. Першопочатково споріднення у давньоримському праві підтверджувалося не за кров'ю та походженням, а фактом спільного проживання і базувалося на підпорядкуванні владі домовладки. Це було так зване агнатське (агнатичне) споріднення (*agnates* – народжений після), в якому всі підкорялися владі одного домовладки і вважалися родичами, тобто агнатами. Кровний зв'язок не мав правового значення [11, с. 160].

Найбільш типова організація суспільства пізньопервісної епохи – родова – представлена 300-ма *gentes*, які одні дослідни-

ки трактують як роди, а інші як структурні підрозділи родів – ліній. Їх створення римська традиція відносить до часів правління засновника міста Ромула. Спочатку очільники цих підрозділів – родовладки (*patres*) – були старшими чоловіками в колективі. Їх становище в родині робило їх авторитет непорушним, а також давало право на розпорядження всіма справами і майном своїх підопічних. Такий стан суспільства позначався як гентильно-родовий устрій. Рада родовладок керувала всіма справами міської общини, контролювала посади жреців та судочинство. Вони можуть розглядатися як еліта раннього римського суспільства. Предками *patres*, тобто пов'язаними з ними агнатським спорідненням, вважалися патриції. Родичі – гентили – носили однакове гентильне ім'я (*nomen*). Крім родовладок і патриціїв (старших і молодших родичів) до складу гентильких утворень входили клієнти. Хоча зв'язок клієнтів з патриціями не ґрунтувався на родинних засадах, але був наближений до цього [12, с. 3-5].

На основі гентильного роду починає формуватися сім'я – *familia*, що складалася із трьох-чотирьох поколінь на чолі із домовладикою (*pater familias*). Її влада і авторитет ґрунтувалися на тому ж принципі агнатської спорідненості, що й авторитет родовладки в гентильному утворенні, а саме те, що вони були найстаршими за віком у своїх колективах. Таким чином, агнатська спорідненість, а не економічна влада домовладки, стала організуючою основою фамілії. Разом з тим, значення терміну «сім'я» (*familia*) в римських правових пам'ятках відрізнялося від його сучасного розуміння, оскільки до складу сім'ї, крім домовладки, входили його дружина, діти та їх нащадки, дружини синів, інші родичі. Крім того, до сім'ї належали кабальні, раби, а також вся сукупність майна, худоби, інші матеріальні цінності [12, с. 6].

До складу сім'ї, і, відповідно, під владу домовладки попадали або шляхом народження у законному шлюбі і ритуального «прийняття» новонародженої дитини в сім'ю, або шляхом проведення особливого юридичного акту – усиновлення, яке відбувалося у формі адопції чи арогації.

Влада домовладки спочатку називалася *manus* і об'єднувала всі елементи сім'ї в одне ціле, але поступово ця влада диференціювалася законодавством і, зрештою, була поділена на *manus mariti* (влада над дружиною), *patria potestas* (влада над дітьми), *dominica potestas* (влада над рабами) [11, с. 160].

Така структура римської сім'ї зумовила поділ громадян за їх сімейним станом на самостійних і підвладних, або, як про це значалося у римських джерелах, на осіб власного права: *persona sui juris* і на осіб чужого права: *persona alieni juris*. *Persona sui juris* – це домовладка, який володів власними правами, був «сам собі господар» або «повноправний». Усі інші члени сім'ї були особами чужих прав [13, с. 63].

Для повної приватної правоздатності вимагалось, щоб особа займала в сім'ї незалежне, самостійне становище, а його мав тільки *pater familias*. Тому, саме він виступав єдиним представником сім'ї в сфері приватного права. Лише домовладка володів правом власності на майно сім'ї, міг укладати правочини, брати участь в цивільному обороті, а також мав право життя та смерті по відношенню до членів своєї сім'ї [12, с. 6-7].

На цьому ґрунті сформувалося уявлення про юридичну «*persona*» римського громадянина, якою володів лише домовладка. Інші члени сім'ї не мали жодних відносин приватно-правового характеру за межами сім'ї. Однак, у публічній сфері, наприклад, публічному відношенні дорослі сини, які володіли зброєю, були самостійними. Тобто, вони брали участь нарівні із батьком у народних зборах, виконували громадські повинності та доручення.

Таким чином, можна прийти до висновку, що гентильні принципи агнатичної спорідненості та общинна організація римського суспільства знаходилися у діалектичному протиріччі. В цьому й була закладена передумова поділу римського права на публічну та приватну сфери.

Можна припустити, що спочатку «фамілія» формувалася як мінімальне угруповання родичів (лінідж) в межах гентильного колективу. В цьому значенні домовладки утворювали певну іє-

рархію по відношенню до формального лідера гентильного колективу – родовладки. Їх функції стали диференціюватися досить рано, ще в період ранньої монархії. «Фамілія» зміцнювалася як у виробничому та споживчому аспектах, однак повністю самостійним економічним елементом римського суспільства стала не відразу [12, с. 7-8].

Процес відокремлення «фамілії» від роду був стимульований розвитком приватної власності, яка формувалася як власність сім'ї, оскільки родової власності, як такої, не існувало. Однак основний об'єкт права власності – земля, тривалий час знаходився у розпорядженні всієї общини та під контролем гентильних родовладок. Першопочатково закріплення земельних наділів здійснювалося не за домовладиками, а за кожним дорослим чоловіком, що брав участь у громадському житті. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що розподіл земельних наділів відносився до сфери публічного, а не приватного права. З цієї причини у римлян тривалий період часу існувала *ager publicus* - земля, що належала всій общині. Коли право стало здатним визначити поняття приватної власності, така земля стала називатися *dominium ex iure Quiritium* – власність по праву квіритів. З цього моменту власником став вважатися тільки домовладика, а його сини, навіть одержуючи від общини земельний наділ, не набували права власності на нього, оскільки були підпорядковані батьківській владі.

Сім'я стає тією ланкою суспільства, в межах якої відбувається накопичення як рухомого, так і нерухомого майна. Саме тому вона домінує у економічній сфері, яка є тісно пов'язаною із приватноправовою. Тому, при формуванні правового суспільства в Стародавньому Римі, саме «фамілія», а не гентильний рід стали його основою.

Тому ми можемо зробити висновок, що суспільство, побудоване на основі родових і племінних відносин, не може вважатися державним утворенням. В ньому переплелися правові принципи, що ґрунтувалися на етно-культурній (римські триби своїм латинським, сабінянським чи етрусським походженням були тісно

пов'язані із священними союзами міст Лація та Етрурії) чи територіальній (курії і триби) приналежності, з принципами лінійної спорідненості, культу предків і визначення особистості у взаємозв'язку: рід безсмертний [12, с.8-10].

Загалом, сім'я в Давньому Римі впродовж тривалого часу визнавалася більше моральним явищем, аніж юридичним союзом осіб. Тривалий час вона зберігала автономність від державного регулювання і підпадала під контроль захисників моралі – цензорів. Суто сімейні відносини виключали примусовий вплив права, вони вважалися виявом любові, поваги і відданості. Взагалі, як свідчать деякі джерела, багато звичаїв і правил сімейного устрою римлянами було запозичено у греків. Сімейне право римлян відрізнялося лише своєю універсальністю та напрацьованістю. Римська держава, розуміючи, що сім'я є основою, фундаментом благополуччя країни, а також спостерігаючи приклад Греції з її деградацією сімейних цінностей, розпочала свою історію із відновлення непорушності сімейних цінностей [14].

Тому цілком природним є те, що державне регулювання шлюбно-сімейних відносин в Римі відбувалося поступово впродовж достатньо тривалого періоду часу із врахуванням конкретної динаміки розвитку римського суспільства.

За часів існування агнатської сім'ї, як вже зазначалося вище, єдність в сім'ї у Стародавньому Римі визначалася не спорідненістю по крові, а єдністю влади домовладки – хто підпадав під цю владу, той був членом сім'ї. Агнати могли бути пов'язані між собою й кровним зв'язком, наприклад, батько й сини, але юридичне значення мало лише підпорядкування агнатів владі *pater familias*. Окремо необхідно зауважити те, що агнатське споріднення визначалося тільки по чоловічій лінії, адже йшлося про підпорядкування підвладних владі батька сімейства. Потомство в такій сім'ї також ставали агнатами *pater familias* [15, с. 280].

Від влади домовладки агнатів не звільняло навіть їх поважне становище в суспільстві. Юридичний статус підвладних змінювався лише за наступних умов: смерть домовладки або звільнення ним за власною волею сина, виданні заміж дочки,

звільнення на волю раба [16, с. 43]. Тому, доньки, сестри, видані заміж до чужої сім'ї, ставали агнатками вже цієї сім'ї. При цьому вони втрачали родинний зв'язок зі своїми кровними батьками з усіма наслідками, що з цього випливали. Наприклад, дочка після шлюбу вже не могла стати спадкоємицею після смерті своїх кровних батьків.

Споріднення агнатів розрізнялося за лініями та ступенями. Агнати одного спільного предка вважалися родичами за побічною лінією, а народжувані послідовно один від одного – родичами за прямою лінією. Ступінь агнатського споріднення визначався числом народжень, що утворювали це споріднення (син – агнат батька першого ступеня, онука – агнат другого ступеня). Споріднення за побічною лінією визначалося загальною кількістю народжень від спільного предка до другого родича. Наприклад, рідні брати й сестри – агнати другого ступеня по боковій лінії, оскільки їх розділяє одне народження від спільного предка; дядько й племінник – агнати третього ступеня по боковій лінії [15, с. 280].

Після смерті *pater familias* його дорослі сини були носіями влади в сім'ї, а дружини й діти підпадали під їхню владу. Відповідно, вільний від батьківської влади римський громадянин, навіть той, що не мав сім'ї, вважався *pater familias*. «*Pater familias* – той, кому належить влада в сім'ї, і правильно він так називався, хоча б у нього не було сина» - писав Ульпіан (Д. 50.16.195) [15, с. 280].

Разом з тим, глибока залежність підвладних від домовладки помітно стримувала цивільний оборот, адже ніхто не бажав укласти правочин із підвладною особою, оскільки все одержане за таким правочином переходило до *pater familias*, який, разом з тим, за правочином ні до чого не зобов'язувався. Крім того, виробництво матеріальних благ у більшій кількості, ніж можуть спожити виробники, породжувало прагнення батьків закріпити накопичене протягом життя майно за кровними нащадками, передусім за дітьми. В той же час, існуюче агнатське споріднення суперечило природному бажанню батьків залишити спадщину своїм кровним дітям, які стали агнатами іншого домовладки. Саме тому,

дедалі більшу роль у римському суспільстві почали відігравати відносини кровного споріднення. Поступово формується новий устрій римської сім'ї, основу якого становлять зв'язки між кровними родичами – когнатами (*cognatus* – народжені разом) [11, с. 160]. Деякий час ці два види споріднення, агнатське та когнатське, існували паралельно, однак когнатська сім'я за нових умов розвитку Римської держави поступово витіснила агнатську і стала основою сімейно-правових відносин.

Когнатське (кровне) споріднення – природне споріднення, тобто безпосереднє походження одного від іншого – спільного батька чи іншого предка. Таким чином, якщо агнатська сім'я базувалася на владних правових відносинах і могла змінюватися, то когнатське споріднення – природне і постійне. Воно також визначалося за лініями та ступенями споріднення. Розрізняли дві лінії – пряму та бокову. Пряма, в свою чергу, поділялася на висхідну і низхідну. Якщо родичі походять послідовно один від одного (батько, син, онука, правнук), - це родичі по прямій лінії. Родичі по прямій лінії, від яких походить конкретна особа, називаються родичами по прямій висхідній лінії (батько, дід, прадід тощо). Родичі, що походять від конкретної особи, становлять пряму низхідну лінію (діти, внуки, правнуки). Родичі, які походять від одного спільного предка, є родичами по боковій лінії (брат – сестра, дядько – племінник). Близькість або ступінь споріднення по прямій і боковій лініях визначалася числом народжень особами.

Родичі дружини, з одного боку, та родичі чоловіка – з іншого, вважаються свояками. Брати та сестри, які мають спільних батька та матір, є повнорідними. Якщо брати та сестри мають спільного батька, але різних матерів, - вони єдинокровні, якщо ж у дітей спільна матір, але батько різний – єдиноутробні. Такі діти визначалися в Римській державі як неповнорідні. Якщо ж у дітей і батько, й мати різні, то вони не перебувають у кровному спорідненні і є зведеними [16, с. 44].

Необхідно зазначити, що визначення ліній та ступенів спорідненості мало особливе значення для виникнення важливих юридичних фактів, зокрема, в сфері приватного права. Зокрема,

це впливало на можливість (неможливість) укладання шлюбу та на спадкові правовідносини. Адже пряме споріднення повністю виключало можливість шлюбу, а побічне робило неможливим шлюби між родичами до шостого ступеня спорідненості. Що стосується спадкових відносин, то наявність ближчого ступеня спорідненості усувала від спадкування за законом віддалених родичів.

Таким чином, сім'я в римському приватному праві – це засноване на шлюбі чи кровному спорідненні об'єднання осіб, пов'язаних спільністю побуту, взаємною допомогою та моральною відповідальністю [15, с. 279]. Історично першою формою сім'ї в Стародавньому Римі виступала агнатська сім'я, що ґрунтувалася на принципі підпорядкування владі *pater familias*. Однак, поступово ця домовладика обмежується у всіх проявах влади по відношенню до дружини, до дітей та їх нащадків, чи інших членів великої фамілії. Паралельно відбувається витіснення агнатського споріднення когнатським. Така видозміна складає основний зміст процесу розвитку римського сімейного права. Цей процес відбувався на основі глибинних змін економічного устрою Риму, під впливом розвитку його історії і, одночасно, з наступними послідовними змінами форм власності, звільненням зобов'язально-договірного права від його первинного формалізму, у нерозривному взаємозв'язку з правом народів (*ius gentium*). При цьому не можна не зауважити той факт, що окремі сімейно-правові інститути, які були сформовані в процесі цього розвитку, давно відумерли, оскільки приватне право Європи їх не реципіювало. Хоча цілий ряд інститутів, підходів та постулатів римського сімейного права знайшли подальше відтворення та відображення спочатку в праві Візантії, а згодом уже в праві країн романо-германської правової сім'ї, в тому числі й у сімейному праві України.

1. Олійник О.С. *Шлюбний договір. (Порівняльно-правовий аналіз законодавства різних правових систем): дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Олійник Оксана Степанівна. – К., 2009. – 197 с.*
2. Семенова А.П. *Зарождение и развитие государственного регулирования семейных отношений в эволюции российского права с IX по XX века: историко-правовой аспект [Электронный ресурс] / А.П. Семенова.*

- нова. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/zarozhdenie-i-razvitie-gosudarstvennogo-regulirovaniya-semeinykh-otnoshenii-v-evolyutsii-ros>.
3. Жилинкова И.В. Брачный договор: [монография] / И.В. Жилинкова. – Харьков: Ксилон, 2005. – 174 с.
 4. Новицкий И.Б. Римское частное право: [учебник] / Под ред. И.Б. Новицкого, И.С. Перетерского. – М.: Юриспруденция, 1999. – 512 с.
 5. Покровский И.А. История римского права / И.А. Покровский. – А.Д. Рудковас (вступ. ст., пер. с лат., науч. ред. и примеч.). – Изд. испр., с изм. – СПб.: Издательско-торговый дом «Летний Сад», 1999. – 533 с.
 6. Орач Є.М. Основи римського приватного права: [навчальний посібник] / Є.М. Орач, Б.Й. Тицик. – Львівський держ. ун-т ім. І.Франка, 2000. – 238 с.
 7. Моммзен Т. История Рима. М., 1936. Т. I. С. 25—27.
 8. Gjerstad E. Innenpolitische und militärische Organisation in frühromischer Zeit // Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. I. Bd. 1, N. Y., 1972. S. 146—147.
 9. Richard J.-Cl. La population romaine 'a l'epoque archaique: sa composition, son evolution, ses structures // Roma arcaica e le recenti scoperti archeologiche. Giornale di studio in onore di M. Coli, Firenze, 29—50 magg. 1979. Milano, 1980. P. 44.
 10. Маяк И. Л. Рим первых царей. Генезис римского полиса / И.Л. Маяк. – М., 1983. – С. 166 – 182.
 11. Калюжний Р.А. Римське приватне право: [підруч. для вищ. навч. закл.] / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.
 12. Контев А.В. Римское право в архаическую эпоху / А.В. Контев. – М., 2000. – 18 с.
 13. Черниловский З.М. Лекции по римскому частному праву / З.М. Черниловский. – М.: Юрид. литература, 1991. – 290 с.
 14. Актуальность семи. Семья в Древнем Риме. <http://alexvelichko.wordpress.com/2012/04/20/актуальность-семьи-семья-в-древнем-ру/>.
 15. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком-Інтер, 2009. – 528 с.
 16. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право, 2008. – 224 с.
- Олійник О.С. Особливості формування агнатського та когнатського споріднення в римському суспільстві**

В статті досліджуються передумови формування шлюбно-сімейних відносин в Римській державі. Подається загальна характеристика агнатського та когнатського споріднення.

Ключові слова:

Олійник О.С. Особливості формування агнатського та когнатського споріднення в римському суспільстві

В статье исследуются предпосылки формирования брачно-семейных отношений в Римском государстве. Подается общая характеристика агнатского и когнатского родства.

Ключевые слова:

Oliynuk O.S. Features of formation of family relationships in Roman society.

The article investigates the prerequisites for the formation of marriage and family relations in the Roman state. Served general characteristics of family relationships.

Key words:

Сліпенчук Н.А.

ПРИМУСОВЕ ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКУ В НАТУРІ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

УДК 347.724

Постановка проблеми. У юридичній літературі по-різному співвідносять корпоративні правовідносини із речовими та зобов'язальними. Разом з тим, у більшості науковців не викликає сумнівів переважна зобов'язально-правова природа майнових відносин між корпорацією та її учасниками. Так, зокрема товариство (кооператив) має зобов'язання щодо виплати учаснику (члену) дивідендів, кооперативних виплат та виплат на паї, вартості частки (паю) при виході з товариства (кооперативу), ліквідаційної квоти тощо, а учасник (член) має право на її отримання. При цьому, найбільш прийнятним способом захисту даних корпоративних прав при їх порушенні являється звернення учасників корпорації з позовами про примусове виконання обов'язку в натурі, що і зумовлює актуальність даного дослідження.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідження окремих аспектів даної проблеми проводили В.Д. Андрійцьо, В.В. Васильєва, В.В. Луць, А.Г. Карпетов, А.А. Павлов, Г.Я. Стоякин та інші.